

шенням державного органу чи посадової особи, у провадженні якої перебуває справа. Так, наприклад, потенційний підозрюваний чекає, доки держава надасть йому право бути підозрюваним, тобто доки державний орган (посадовець) видасть формалізований документ – протокол затримання в порядку ст. 115 чи 106 КПК. У ситуації, коли громадянин звертається до правоохоронного органу із заявою про вчинення щодо нього злочину, після порушення кримінальної справи він за чинним КПК має права свідка. Визнання чи невизнання його потерпілим повною мірою залежить від органу дізнання чи слідчого або прокурора. Кримінально-процесуальне законодавство європейських держав давно відійшло від такого порядку набуття статусу потерпілим чи підозрюваним. Цей аспект слід обов'язково врахувати, реформуючи українське кримінально-процесуальне законодавство.

Отже, формалізм, притаманний для досудового провадження, є безумовною підставою для реформування українського кримінального процесу.

Тому вченим, які досліджують проблеми кримінального процесу, слід спрямувати зусилля на врегулювання теоретичних положень про кримінально-процесуальну форму, що дозволило б усунути формалізм насамперед у кримінально-процесуальному законодавстві, а також питання про впровадження у кримінально-процесуальне законодавство і практику його застосування принципу верховенства права, який, на відміну від принципу верховенства закону, сприятиме повній реалізації прав і законних інтересів особи, а не сліпому виконанню заформалізованих процедур.

Список літератури: 1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2003. 2. Грачев В. Б. Следствие ведут новички // РГ. – 2000. – 4 августа. 3. Податківець створив «мертву душу», а суд її судив! (Інтерв'ю з прокурором Чернігівської області А. Василевським) // Голос України. – № 1104. – 11 квітня 2007 року. 4. Права людини – нова філософія кримінального судочинства / Із виступу Генерального прокурора України Святослава Піскуна на Колегії Генеральної прокуратури України 18 квітня 2003 року // Вісник прокуратури. – 2003. – № 5. – С. 3–4.

Надійшла до редакції 15.08.08

В. В. Яременко

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Оперативно-розшукова тактика в цілому є самостійною частиною оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), відображає всі її головні риси, у тому числі і спрямованість на забезпечення потреби практики оперативних служб органів внутрішніх справ. При цьому узагальнення вироблених практикою прийомів і методів організації і здійснення оперативно-розшукових заходів зба-

гачує тактику, обумовлює виникнення та розвиток нових тактичних прийомів боротьби зі злочинністю.

Останніми роками опубліковано низку робіт, що розкривають фундаментальні положення теорії та практики застосування тактичних прийомів боротьби зі злочинністю оперативними підрозділами органів внутрішніх справ. У числі закордонних і вітчизняних учених, котрі займалися цією проблемою, можна назвати К. В. Антонова, В. М. Аتماжитова, О. М. Бандурку, Д. В. Гребельського, Е. О. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, І. П. Козаченка, А. Г. Лекаря, В. А. Лукашова, С. С. Овчинського, В. А. Регульського, Г. К. Синилова, В. Г. Самойлова, О. П. Снігєрьова, В. П. Хомколова, О. Н. Ярмиша та інших. Разом з тим деякі аспекти названої проблеми дотепер залишаються не розробленими або дискусійними, не всі спірні проблеми вирішені, особливо з урахуванням сучасної ситуації у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Термін «тактика» походить від грецького «taktika» – мистецтво побудови військ – і є складовою частиною військового мистецтва, що включає теорію і практику підготовки й ведення бою військовими частинами і підрозділами різних видів збройних сил [1, с. 443]. Тактика – це сукупність засобів і прийомів для досягнення зазначеної мети.

Невипадково тому в системі наукових категорій боротьби зі злочинністю одне з центральних місць займає поняття «тактики».

У спеціальних дослідженнях, присвячених оперативно-розшуковій тактиці, за останні роки зроблено чимало. Сказане відноситься, насамперед, до розробки як загальних положень оперативно-розшукової тактики, так і спеціальної тактики використання негласних сил, засобів і методів в організаційно-тактичних формах ОРД [2, с. 3–24; 3, с. 3–9]. Разом з тим у цій сфері оперативно-розшукової діяльності ще існують невирішені питання, які потребують у подальшому теоретичної розробки. Також у фаховій літературі не існує єдиної точки зору щодо сутності самої оперативно-розшукової тактики (далі – ОРТ).

ОРТ – категорія складна і багатогранна. Тому протягом всього становлення і розвитку теорії ОРД спостерігаються різні підходи до з'ясування сутності тактики і визначення її поняття. Варто враховувати, що ОРД як теоретична наука дуже молода. У зв'язку з цим уточнення понять в оперативно-розшуковій діяльності, окремих її положень на основі новітнього досвіду цілком законотвірне і необхідне.

Певні вчені пов'язують поняття тактики з безпосереднім здійсненням оперативно-розшукової діяльності, розуміючи під нею комплекс, систему прийомів і методів, за допомогою яких забезпечується правильне визначення напрямку й обсягу оперативно-розшукової діяльності, а також найбільш доцільне, планове й ефе-

ктивне здійснення окремих заходів для досягнення конкретних цілей [4, с. 19]. Інша група авторів розглядає оперативно-розшукову тактику як галузь наукових знань. З їхнього погляду оперативно-розшукова тактика являє собою певну систему наукових рекомендацій тактичного характеру, заснованих на принципах ОРД, які спрямовані на виконання органами дізнання завдань, визначених кримінально-процесуальним законом [5, с. 36].

Ми підтримуємо точку зору тих авторів, що розглядають оперативно-розшукову тактику як систему наукових рекомендацій тактичного характеру, включаючи тим самим тактику в теорію ОРД і визнаючи за нею науково-практичний характер, а також введення її в русло законності [6, с. 17–22].

Отже, оперативно-розшукова тактика містить дві складові частини:

- наукові положення і рекомендації з інформаційно-аналітичної роботи і здійснення оперативно-тактичного планування, що забезпечує комплексне застосування оперативно-розшукових можливостей у боротьбі зі злочинністю;
- систему тактичних прийомів (способів) здійснення оперативно-розшукових заходів різного виду і призначення, спрямованих на вирішення оперативно-тактичних завдань, які ми розглянемо стосовно до процесу реалізації оперативно-розшукової інформації.

Одним з актуальних питань сучасної тактики боротьби зі злочинністю є вміння оперативних працівників реалізувати наукові рекомендації і вироблені практикою прийоми і методи ОРД із метою виявлення, попередження, розкриття злочинів і розшуку злочинців, що переховуються та осіб, які безвісно відсутні, а також вирішення інших оперативних завдань.

При цьому варто мати на увазі, що саме оперативно-розшукова інформація про реально сформовану ситуацію, про особистість протидіючого правопорушника забезпечує високу оперативну готовність засобів і методів, дозволяє оперативному працівнику застосовувати різні варіанти дій при зміні умов і цілей вирішення оперативно-тактичних завдань [6, с. 20].

Вимоги Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо проведення оперативно-розшукових заходів з метою захисту життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян, власності, безпеки суспільства і держави від злочинних зазіхань [7] конкретизуються у нормативних актах МВС України щодо різних проблем боротьби зі злочинністю. Виконання цих розпоряджень закону і відомчих нормативних актів визначає для ОВД необхідність створення і функціонування постійно діючої системи інформаційного забезпечення, що включає в себе виявлення, надходження, перевірку і подальше використання оперативно-розшукової інформації з метою боротьби зі злочинністю.

В названій системі за ознаками новизни і періодичності надходження використовуються два види оперативно-розшукової інформації. Це первинні дані (тобто раніше невідома інформація, що становить оперативний інтерес) та інформація перевірена, накопичена, врахована в результаті здійснених оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) і придатна до використання (наприклад, оперативно-розшукова інформація, що міститься у справах оперативних обліків).

Обидва ці види інформації знаходяться у взаємозв'язку, оскільки вони відбивають два послідовних етапи інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності ОВС.

Як показує аналіз існуючих у спеціальній літературі точок зору, дотепер відсутній єдиний підхід до самого понятійного позначення відомостей, отриманих в оперативно-розшуковій діяльності, але більшість авторів сходяться на тому, що перевірка початкових відомостей, первинної інформації в основному протікає в рамках однієї з форм ОРД – оперативного пошуку осіб і фактів, що становить оперативний інтерес. Не зупиняючись докладно на оцінці такої думки, вкажемо на можливість іншого підходу до питання про місце перевірки початкових відомостей з метою наступного ефективного їх використання. Оперативні підрозділи органів внутрішніх справ для забезпечення успішної роботи щодо попередження і розкриття злочинів, а також розшуку злочинців повинні володіти визначеним мінімумом вихідних даних, щоб на їх основі здійснювати необхідні оперативні заходи. Вирішення зазначених завдань у значній мірі і досягається постійним пошуком такої інформації. Отримані відомості за своїм змістом можуть бути розділені на: відомості, що дозволяють припустити порушення кримінального закону безвідносно до конкретних осіб; зведення про злочини, що замислюються, підготовляються або скоюються особою (групою злочинців); дані про особу (групу осіб), від яких, судячи з їх поведінки, можна очікувати вчинення злочину; відомості, що вказують на поінформованість тих чи інших осіб про місце перебування (появи) злочинців, яких розшукують, тощо.

У залежності від оперативної обстановки і характеру інформації, її перевірка може бути різною і визначається відомчими нормативними актами.

Як відомо, значна кількість злочинів відбувається замасковано, завуальовано чи в умовах неочевидності. Злочинці використовують при цьому різного роду хитрощі, щоб уникнути відповідальності за вчинене, через що викрити такі злочини або одержати відомості (інформацію) про причетних до них осіб гласним шляхом буває вкрай важко чи взагалі неможливо. Це викликає необхідність здійснення оперативних заходів для виявлення даних про підготовку

чи вчинення кримінально караних діянь, а також про місця ймовірного перебування (появи) розшукуваних злочинців тощо.

Саме для того, щоб забезпечити вирішення завдань, що стоять перед оперативними підрозділами, останні повинні здійснювати оперативно-розшукові заходи з метою своєчасного одержання початкових відомостей про злочини, що замислюються, підготовлюються та вчиняються, а також про осіб, причетних до неочевидних злочинів (тобто вести оперативний пошук осіб і фактів, що викликають оперативний інтерес).

Початкові відомості кримінального характеру з урахуванням їх змісту можна, на наш погляд, розділити на кілька груп.

У першу групу включаються відомості про обставини та факти, що дозволяють робити припущення про те, що особа виношує задум або підготовляє злочин. У ситуаціях, коли оперативні підрозділи мають у своєму розпорядженні дані, які дозволяють вважати, що підготовлюваний злочин реально загрожує життю, здоров'ю громадян і суспільній безпеці, одночасно з проведенням перевірки вживаються необхідні заходи для його попередження або припинення. Цю групу відомостей характеризує те, що з їх допомогою оперативним підрозділам з певним ступенем вірогідності стає відомою особа (група осіб), що замислює чи підготовляє злочин, або об'єкт злочинного зазіхання, або те й інше разом.

Друга група дає підставу припустити вчинення певною особою (групою осіб) злочину, хоча в момент надходження відсутні конкретні дані. Якщо є можливість перевірити гласно відомості, що надійшли і вони підтверджуються, то відносно особи вживаються заходи відповідно до чинного законодавства. В залежності від джерела чи способу одержання початкових відомостей останні реалізуються з урахуванням вимог нормативних актів МВС України про забезпечення службової таємниці або конспірації.

Третя група – це відомості, що дозволяють припустити скоєння конкретною особою (групою осіб) конкретного злочину. У випадку, якщо перевіркою це підтверджується, то відносно особи застосовуються заходи, передбачені кримінально-процесуальним законодавством.

У ряді випадків відомості, що надійшли, (четверта група) містять дані про окремі обставини чи їх сукупність, щодо тієї чи іншої особи, що негативно його характеризують і дозволяють вважати, що в силу антигромадського поведіння від нього можна очікувати скоєння злочинів. Для того, щоб оперативний працівник мав підстави прийняти передбачене законом рішення, він зобов'язаний переконатися, що дані, які надійшли, відповідають дійсності, відсутні чи присутні обставини, що перешкоджають кримінальному судочинству тощо. Цьому сприяє перевірка поча-

ткових відомостей, обсяг яких залежить від виду злочину й обставин, що склалися.

Перевірка може бути різна за спрямованістю і послідовністю проведених заходів, а також за термінами, визначеними відповідними нормативними актами. Отже, у силу різних чинників, відомості, що надійшли, виявляються в одних випадках недостатніми, неповними для ухвалення визначеного рішення, що природно вимагає їх доповнення чи уточнення; у інших викликає сумнів вірогідність, а отже – виключається можливість використання інформації, що надійшла, без перевірки; у третіх – виникає погроза розшифровки оперативно-розшукових сил, засобів і методів при негайній реалізації зведень і т. ін. Перевірка ж дозволяє не тільки одержати достовірні і достатні дані, щоб намітити і здійснити необхідні заходи, але намітити, які умови необхідно забезпечити для легалізації таких даних.

За допомогою перевірки початкових відомостей в оперативних підрозділах з'являється можливість вирішити наступні завдання:

- установити наявність чи відсутність об'єктивних ознак, які властиві злочинному діянню, щоб потім вжити заходи відповідно до розпоряджень закону і відомчих нормативних актів;
- переконатися в достатності чи недостатності даних для направлення матеріалів по підслідності або підпорядкованості;
- упевнитися в антигромадському способі життя фігуранта. При наявності таких даних до особи застосовуються заходи, передбачені законом, або підзаконними актами, включно із постановою в ОВС на відповідний вид обліку;
- визначити, чи є підстави думати, що без здійснення комплексу оперативних заходів неможливо чи вкрай важко викрити за підозрювану особу (групу осіб);
- з'ясувати ступінь поінформованості особи, що згадується в початкових відомостях.

Як свідчить практика, результативність перевірки початкових відомостей забезпечується виконанням ряду вимог: дотриманням законності, термінів перевірки, її повнотою і всебічністю, об'єктивністю й активністю, плановою організованістю і конспірацією при тісній взаємодії зі співробітниками інших служб і підрозділів ОВС [8, с. 48].

Отримані працівниками оперативного підрозділу дані підлягають оцінці з погляду їх вірогідності, відносності до особи, що перевіряється, події, а також достатності чи недостатності для прийняття конкретних рішень і заходів.

З урахуванням вимог законів і підзаконних актів дані, отримані при перевірці початкових відомостей, можуть бути використані для прийняття наступних рішень:

- про порушення кримінальної справи, якщо обставини, що складаються, не терплять зволікання;
- про передачу матеріалів слідчому для вирішення питання про порушення кримінальної справи;
- про відмовлення в порушенні кримінальної справи;
- про попередження чи припинення злочину;
- про заведення оперативно-розшукової справи;
- про передачу матеріалів по територіальності чи підвідомчості;
- про постановку особи на профілактичний облік;
- про припинення перевірки.

Таким чином, реалізація первинних оперативно-розшукових матеріалів шляхом, наприклад, порушення кримінальної справи й оперативної розробки – явища однопорядкові і являють собою різні способи реалізації матеріалів, добутих у процесі ОРД.

Іншими способами реалізації початкових відомостей про осіб і факти, що становить оперативний інтерес, є:

- вживання заходів із попередження злочинів з боку осіб, що виношують злочинні задуми чи готуються вчинити злочин;
- вживання заходів індивідуального профілактичного впливу у відношенню до осіб, від яких можна очікувати вчинення злочину;
- роз'єднання групи, що сформувалася зі злочинними цілями;
- розшук злочинців, що переховуються, а також осіб, які безвісно відсутні;

відмова у порушенні кримінальної справи з вжиттям заходів суспільного впливу, або притягнення до адміністративної відповідальності.

Вирішення зазначених завдань і досягнення кінцевих цілей забезпечується здійсненням комплексу оперативно-розшукових заходів. Комплексний характер заходів – атрибут ОРД, без чого вона втрачає свою роль і призначення як державно-правова форма боротьби зі злочинністю. Її зміст складає система розвідувально-пошукових заходів, проведених органами внутрішніх справ із метою запобігання, розкриття злочинів, розшуку злочинців, що переховуються та безвісно відсутніх осіб у суворій відповідності з вимогами законів і нормативно-правових актів. Комплексний характер оперативно-розшукових заходів здійснюється в рамках організаційно-тактичних форм ОРД. Самостійність окремої організаційно-тактичної форми при цьому не виключає, а навпаки, припускає органічний взаємозв'язок між собою кожної з форм. Таке взаємопроникнення може бути простежене за різними напрямками. Єднальною ланкою в даній взаємодії є оперативно-розшукова інформація. Найбільш чітко це виявляється в наступному:

- дані попередньої оперативної перевірки, проведеної в рамках заходів із виявлення осіб і фактів, що представляють оператив-

ний інтерес, нерідко служать підставою для початку оперативної розробки, здійснюваної щодо оперативних справ;

- при обґрунтованості і необхідності подальшої перевірки оперативно-розшукових версій, висунутих у ході виявлення осіб і фактів, що становить оперативний інтерес, вони продовжують досліджуватися й у процесі оперативної розробки;

- зібрана при виявленні осіб і фактів, що становить оперативний інтерес, інформація використовується для висунування нових оперативно-розшукових версій і планування заходів щодо їх перевірки, документування дій розроблювальних і вирішенню інших завдань оперативної розробки;

- можливості оперативної розробки використовуються не тільки для досягнення її конкретних цілей щодо припинення злочинів, їх розкриття і розшуку злочинців, що переходяться, але й для одержання іншої інформації про осіб і факти, що викликають оперативний інтерес, не пов'язаних безпосередньо з оперативною розробкою та її призначенням. Перевірка таких відомостей нерідко проводиться в рамках оперативної розробки або відповідні матеріали виділяються для цього в окреме провадження;

- у ході оперативної розробки можливо також проведення заходів, характерних для оперативно-розшукової профілактики. У свою чергу, дані оперативно-розшукової профілактики можуть бути використані для вирішення завдань оперативної розробки (виявлення й усунення причин злочинів і умов, що сприяють їх скоєнню і т. ін.) [9].

Таким чином, організаційно-тактичні форми ОРД не ізольовані одне від одного. Проведені в рамках кожної з них оперативно-розшукові заходи часом ніби виходять за межі цих форм. Так, у ході оперативної розробки проводяться заходи для одержання необхідної інформації, встановлення її вірогідності використання для виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес; виявлення ознак злочинів; попередження злочинів, що плануються; розшуку злочинців, які переходяться та осіб, що безвісно відсутні; встановлення і документування конкретних фактів (епізодів) кримінально караних правопорушень; виявлення й усунення причин злочинів і умов, що сприяють їх вчиненню; забезпечення відшкодування матеріального збитку, заподіяного злочинцями; виключення можливості останнім схватитися від органів дізнання, слідства і суду.

Список літератури: 1. Большой энциклопедический словарь: в 2-х т. /Гл. ред. А. М. Прохоров. Сов. энциклопедия. – 1991. – Т. 2. 2. Цветков А. Г., Бирюков Г. М. Тактика борьбы с преступными группами, специализирующимися на наркобизнесе // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. –1999. – №1. – С. 3–24. 3. Бирюков Г. М. Оперативно-розыскная тактика: теоретическое осмысление понятия, содержание и структура. Современные проблемы борьбы с организованной преступностью. Приложение к сборнику материалов междунар. науч.-практ. конф. «Проблемы совершенствования законодате-

льства и практика его применения с учетом прогноза преступности», 20–21 мая 1999 г., г. Луганск /МВД Украины, Луганск. ин-т внутр. дел. –Луганск: РИО ЛИВД МВД Украины. – 1999. – С. 3–9. 4. Алексеев А. И., Синилов Г. К. Актуальные проблемы теории ОРД. – М., 1993. 5. Олейник П. А., Птицин А. Г. Вопросы теории и практики оперативной работы ОВД. – К.: КВШ МВД СССР, 1981. 6. Козаченко И. П. О понятии и сущности оперативно-розыскной тактики // Оперативно-розыскная тактика ОВД: Тр. Академии МВД СССР. – М., 1988. 7. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» /ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст.303. 8. Великошин И. И. Первичные сведения криминального характера и их проверка оперативными аппаратами ОВД: Лекция. – М.: МВШМ МВД СССР, 1989. 9. Филиппенко Н. Е. Деятельность оперативных подразделений пенитенциарных учреждений по профилактике правонарушений среди женщин, отбывающих наказание. – Дис. ... канд. юрид. наук. 21.07.04. – Х.: НУВС, 2001. – 291 с.

Надійшла до редколегії 10.08.08

А. М. Шульга

ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНО КАРАНОГО САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Останнім часом практика все частіше стикається з проблемою самовільного зайняття земель, що належать суб'єктам земельних правовідносин. Прикладом можуть слугувати відомі події, що розгортаються, скажімо, на теренах кримського півострова. Одним зі способів вирішення цієї проблеми є встановлення кримінальної відповідальності за таке правопорушення.

Мета статті – аналіз та з'ясування особливостей об'єктивної сторони кримінально караного самовільного зайняття земельної ділянки для більш раціонального застосування норми про самовільне зайняття земельної ділянки у правозастосовчій практиці.

Статтею 197¹ КК України передбачено кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. Ця норма для кримінального законодавства України не є новелою. Так, у Кримінальному кодексі України 1960 р. вже існувала така кримінально-правова норма – це ст. 199. Цю норму законодавець помістив у главу IX «Злочини проти порядку управління». Місцезнаходження даної норми у свій час було обумовлено тим, що об'єктом самовільного зайняття земельної ділянки вважався встановлений державою порядок користування землею. Держава як виключний власник землі за допомогою кримінально-правових санкцій забезпечувала недоторканність землі як специфічного об'єкта своєї власності.

Але у зв'язку з соціально-політичними змінами, реформуванням всіх сфер суспільного життя, прийняттям Конституції незалежної України, де знайшли своє закріплення принципи положення про рівність всіх форм власності, виникла потреба в перегляді як місця розташування норми про самовільне зайняття земельної ділянки в структурі Кримінального кодексу, так і внутрішнього змісту цієї правової норми. На сьогодні протиріччя щодо